

ПСИХОЛОГІЧНЕ ГАРТУВАННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ПРОТИВНИКОМ РІЗНИХ ЗАСОБІВ ВОГНЕВОГО УРАЖЕННЯ ТА ПРИ ДІЯХ ПРИ ШТАТНОМУ ОЗБРОЄННІ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ, ПРИ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

PSYCHOLOGICAL HARDENING PERSONNEL DURING VARIOUS MEANS OF ENEMY FIRE DESTRUCTION, AND WITH THE ACTIONS OF ARMAMENT OF EQUIPMENT, IN WEAPONS UNDER WARFARE

Формування теорії, що стосується проблеми психологічного гартування особового складу під час застосування противником різних засобів вогневого ураження, нерозривно пов'язане із низкою питань, зокрема її теоретико-методологічного характеру. Одна із основних проблем вироблення такої теорії – це побудова її основи, фундаментальним та відправним началом якої є досягнення психологічного гартування особового складу під час застосування противником різних засобів вогневого ураження та при діях, що стосуються штатного озброєння військової техніки, при зброї в умовах ведення війни. Попри велику кількість праць, присвячених дослідженню різних аспектів психологічного гартування особового складу під час застосування противником різних засобів вогневого ураження та при діях, що стосуються штатного озброєння військової техніки, при зброї в умовах ведення війни, у науковій літературі так і не сформовано усталеної й повноцінної дефініції та кроків до вирішення проблем, які стосуються цього питання.

Метою нашої статті є огляд й упорядкування сформованих за визначеними критеріями напрямів та підходів до означення поняття психологічного гартування особового складу під час застосування противником різних засобів вогневого ураження, висвітлення його різноманітного та спільного характеру для вироблення цілісного уявлення про способи розуміння зазначеного поняття та їх класифікацію, а також викладення власного бачення щодо оптимальної методологічної основи для визначення поняття психологічного гартування особового складу під час застосування противником різних засобів вогневого ураження.

Встановлено, що у сучасних умовах діяльності ЗСУ проблема попередження дезадаптації та психологічних травм у особового складу потребує першочергового вирішення, адже напруженість й екстремальність є однією з провідних умов службово-бойової діяльності військовослужбовців. Проблема бойової адаптації військовослужбовців внутрішніх військ до специфіки виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах привертає увагу не тільки офіцерів

частин, а й спеціалістів морально-психологічної підготовки.

Ключові слова: психологічне гартування, особовий склад, військовослужбовці, бойові дії, стрес.

The formation of a theory concerning the problem of psychological hardening of personnel during the use of various means of fire damage by the enemy is inextricably linked with a number of issues, including the theoretical and methodological nature. One of the main problems in developing such a theory is the construction of its basis, the fundamental and starting point of which is to achieve psychological hardening of personnel during the use of various means of fire and in actions related to regular armament of military equipment, weapons in wartime. Despite the large number of works devoted to the study of various aspects of psychological hardening of personnel during the use of various means of fire destruction by the enemy and in actions related to the regular armament of military equipment, weapons in the conditions of war in various literature has not formed a stable, full definition and steps to address issues related to this concept.

The purpose of our article is to review and organize the formed according to certain criteria directions and approaches to the definition of psychological hardening of personnel during the use of various means of fire damage, highlighting its heterogeneous and common nature to develop a holistic view of ways to understand this concept and their classification, also setting out one's own vision of the optimal methodological basis for defining the concept of psychological hardening of personnel during the use of various means of fire damage by the enemy.

It is established that in the current conditions of the Armed Forces, the problem of preventing maladaptation and psychological trauma in personnel needs to be addressed as a matter of priority, as tension and extremeness is one of the leading conditions of military service. The problems of combat adaptation of servicemen of the internal troops to the specifics of performing combat missions in extreme conditions attract the attention not only of officers of units, but also of specialists of moral and psychological training. **Key words:** psychological hardening, personnel, soldiers, hostilities, stress.

УДК 159.9.072.42

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.26.12>

Гачак-Величко Л.А.

викладач

кафедри морально-психологічного

забезпечення діяльності військ

Національна академія

сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

Основи психологічної підготовки особового складу до виконання службово-бойових завдань нерозривно пов'язані з проведенням комплексу психопрофілактичних і психогігієнічних заходів у військах, головною задачею яких є підготовка військовослужбовця у фізичному і психологічному плані до виконання служби, розумне використання його потен-

ціалу, а також швидше і повніше відновлення використаної ним сили й енергії.

Процес соціалізації особистості в умовах військового середовища розглядали у своїх дослідженнях такі науковці, як О.Ю. Андрощук, А.О. Андрущенко, Л.М. Балабанова, В.І. Барко, С.П. Васильєв, О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, О.В. Землянська, Ю.А. Калагін,

М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, О.О. Кучмеев, М.М. Медвідь, Н.Е. Мілорадова, В.І. Осьодло, Є.М. Потапчук та інші.

Говорячи про профілактику втомлення караульної служби, необхідно наголосити на великому значенні морально-психологічної підготовки особового складу перед заступленням в наряд, що створює бадьорий, життєрадісний настрій. Необхідно пам'ятати, то вітаміни В і Р сприяють підтриманню належного рівня працездатності та психічної активності, зниженню нервово-психічного напруження, піднесенню загального фізіологічного тону. Пізньої весни нестача цих вітамінів у їжі, особливо вітаміну В, може призвести до пеларгічного психозу з депресією, пригніченістю, тугою, нездоровими думками.

Для полегшення та прискорення звикання військовослужбовців до нового ритму життя необхідно дотримуватися режиму сну, що має становити 8 годин на добу, що передбачено статутами (поза нарядом – поспіль, для гарнізонної та караульної служби – з перервами). Слід навчити солдатів виробляти у себе здатність самостійно регулювати засинання, створити у казармі умови для розвитку спокійного, глибокого сну шляхом затемнення вікон у спальнях у світлий час, а також дотримання тиші [6].

Для попередження дрімотних станів на бойовій службі та надзвичайних пригод, пов'язаних з ними, офіцери повинні боротися з одноманітністю під час несення служби шляхом чергування призначень військовослужбовців у варту, призначення на різні пости, використання у караулі засобів, що підвищують настрій, тонус нервової системи. Такими засобами можуть бути чай, кава, вітаміни групи В, цукор. Ефективним є проведення вночі (з 2-ї до 5-ї години) фіззарядки для тих, хто заступає на пост, організація у кімнаті зміни, яка не спить, занять, бесід, читок газет та прослуховування музичних передач з бадьорими і жвавими мелодіями з енергійним маршеподібним ритмом, перегляду веселих кінофільмів та телевізійних передач.

Для несення бойової служби, не пов'язаної з добовими чергуваннями (виробничі караули), доцільно призначати військовослужбовців, для яких за висновком лікарів шкідливі регулярні (частіше, ніж один раз на тиждень) нічні чергування. При цьому виді служби слабше виражається фактор монотонності, менше розвивається втома. Інколи пости розташовані у замкнених, тихих, ізольованих, незаселених приміщеннях, внаслідок чого чинник монотонності (боязнь замкненого простору) тут різко виражений, тому контроль над вартувими цих постів має бути посилений, а добирати для несення служби слід найбільш врівноважених, спокійних осіб [5].

Щоб протистояти цим несприятливим факторам несення вартової служби, особливо на внутрішніх постах, слід приділяти велику увагу загартовуванню організму солдатів, їхньої волі, а вночі перед заступленням у наряд необхідно проводити фіззарядку у швидкому та енергійному темпі, обтирання водою обличчя та шиї. Передусім не слід призначати у варту військовослужбовців із занепадницьким настроєм, таких, що висловлюють думки про небажання жити, про самогубство, що мають розлади сну, відмовляються від прийому їжі та мають інші особливості поведінки. У разі виникнення дивацтв у поведінці військовослужбовця у караулі слід негайно усунути його від служби та направити до лікаря в супроводі сержанта або офіцера. У караульному приміщенні повинні бути створені умови для повноцінного сну та відпочинку вартувих. Для профілактики розвитку сонливості у вартувих на посту не можна призначати на той самий пост протягом тривалого часу тих самих військовослужбовців. Для попередження втомлюваності та для піднесення бадьорості перед заступленням в наряд у нічний час необхідно солдатам та сержантам забезпечити можливість умити обличчя та шию холодною водою (чистим снігом), провести з ними фіззарядку у швидкому темпі протягом 3–5 хвилин. Під час підготовки до несення бойової служби слід правдиво інформувати військовослужбовців про оперативно-службову обстановку на об'єкті, що охороняється, давати службовому наряду чіткі вказівки про дії у тих чи інших випадках. У разі порушення вартувими правил несення бойової служби не можна допускати погроз та грубощів, але слід негайно зняти його з поста.

Командирам, офіцерам-вихователям та медичним працівникам слід постійно вивчати процес звикання молодих військовослужбовців до несення служби, особливо вночі, звертаючи увагу на осіб з нервовою та психічною нестабільністю, які в минулому перенесли травму головного мозку, страждають на хронічний гастрит, а також на осіб з нейроциркуляторною чи судинною дистонією. Таких осіб доцільно звільняти від частого (частіше одного разу на тиждень) несення служби у варті, тому що систематичне порушення добового режиму може призвести до прогресування основного захворювання [2].

Фізіологія людини навчає нас, що організм здорової людини найкраще відпочиває під час активного, рухливого відпочинку, а також під час переключення з одного виду діяльності на інший [1]. Години відпочинку повинні стати віддушиною для невичерпної енергії молодої людини. Спорт змінює тіло і волю людини, створює фізичну опірність, допомагає молодому організму мужньо та стійко переносити

труднощі військового життя. Всі завдання профілактики нервово-психічних захворювань та пов'язаних з ними надзвичайних подій можуть бути виконані лише за умови найтіснішої взаємодії командирів, офіцерів-вихователів та медичних працівників.

Отже, перераховані напрями діяльності усіх посадових осіб дозволяють сформувати у військовослужбовців внутрішніх військ високий рівень нервово-психічної стійкості до стресових життєвих ситуацій та подій.

У сучасних умовах діяльності ЗСУ проблема попередження дезадаптації та психологічних травм у особового складу потребує першочергового вирішення, бо напруженість й екстремальність є одними з провідних умов службово-бойової діяльності військовослужбовців. Проблема бойової адаптації військовослужбовців внутрішніх військ до специфіки виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах привертає увагу не тільки офіцерів частин, а й спеціалістів з морально-психологічної підготовки [3].

По-перше, це пов'язано з особливостями службово-бойової діяльності, неординарністю, несподіваністю та непередбачуваністю ситуацій в екстремальних умовах, які мають негативний вплив на психологію воїна та колектив. По-друге, актуальність даної проблеми підсилюється ще й тим, що деякі військовослужбовці втрачають соціальні цілі та орієнтацію на престиж служби у внутрішніх військах. Найбільше знижуються показники тих видів розумової діяльності, що відрізняються особливою складністю асоціативних зв'язків і високими вимогами до прояву функцій уваги і пам'яті.

Таким чином, поведінка воїна в небезпечній ситуації певною мірою зумовлюється соматичними процесами, тобто тими змінами в організмі, що викликані природними і фізико-хімічними умовами. Отже, тілесні, вегетативні і психологічні зміни, що виникають у воїна в небезпечній ситуації, є взаємозалежними.

Умови небезпеки впливають на людину у визначеному напрямі. Вони змушують її усе більше і більше відходити від опосередкованої доцільності і діяти у рамках безпосередньої доцільності. Іноді в умовах небезпеки подібні безпосередньо доцільні дії приводять людину до загибелі (утеча з поля бою). Безпосередня доцільність є мимовільною, вона легше сприймається людиною. Що стосується опосередкованої доцільності, то вона повинна бути усвідомлена і відчута, інакше імовірність загибелі воїна в небезпечній ситуації зростає [7].

Як показали дослідження, дисоціація (неузгодженість) у роботі двох сигнальних систем пояснюється переважанням збуджувального процесу над гальмівним, відносною слабкістю гальмівного процесу і широкою

іrrадіацією нервових процесів, недостатньою їх концентрацією. Такою є природа деяких психічних явищ, що виникають іноді під час дій воїна в небезпечній ситуації. Участь великої кількості людей у масових заворушеннях вимагає від військовослужбовців великих фізичних, психологічних і моральних затрат під час виконання завдань. Це необхідно враховувати під час підготовки військ до виконання подібних завдань, а також у процесі організації бойових операцій. Екстремальна ситуація, що створюється під впливом великої некерованої маси людей, характеризується раптовістю. При цьому слід зазначити, що надзвичайна обстановка в даній ситуації вимагає від людини виключно швидкої перебудови психічної діяльності на тлі виникнення емоційної напруги [3]. Така ситуація ставить найвищі вимоги до емоційно-вольових якостей особистості військовослужбовця.

Однак не всі командири й офіцери виховної ланки можуть знімати напругу у військовослужбовців у процесі службово-бойових завдань і після їх виконання. Зайве нагнітання нервозності не сприяє якісному виконанню завдань, особливо в період бойової служби. Недоцільно в цей період тренувати особовий склад у рамках бойової готовності. Необхідно усунути зайві умовності і показушні елементи, змінити підхід до військовослужбовця як до засобу досягнення бажаного результату, бачити в ньому насамперед особистість, здатну до міркувань, переживань і оцінок. Необхідно створювати моральне розвантаження для військовослужбовців, за можливості надавати відпочинок у процесі виконання службово-бойових завдань, а також після їх виконання [4]. Потрібно підсилювати роз'яснювальну роботу серед особового складу, більше показувати кінофільмів комедійного жанру, особливо в період бойових чергувань, патрулювань, періодично проводити розбір дій, показувати сильні та слабкі сторони, забезпечувати всім необхідним для нормального життя і діяльності в екстремальних ситуаціях. Ці й інші міри необхідні, тому що службово-бойова діяльність в екстремальних умовах є найбільш складним видом бойової діяльності, що вимагає від військовослужбовців великих фізичних, психологічних і моральних навантажень. Крім цього, не завжди дії військ однозначно позитивно оцінюються засобами масової інформації і населенням, а це створює додаткові моральні труднощі для військовослужбовців. Дуже важливо організувати відповідні заходи з особовим складом, який знаходився в екстремальних умовах, після виконання завдань (відпочинок і різні розважальні заходи).

Отже, вивчення особливостей впливу бойової ситуації під час виконання завдань в екстремальних умовах на психіку і бойові дії

військовослужбовців є необхідністю. Дії військ, спрямовані проти частини своїх громадян, що приймають участь у масових заворушеннях, неясність і непередбачуваність обставин, тривалість перебування військовослужбовців у ворожому середовищі роблять даний вид бойової діяльності більш складним і відповідальним. Це викликає у воїнів, які залучаються до дій в екстремальних умовах, гнітючі емоційні стани, значні моральні навантаження [1]. З огляду на виняткову складність бойових дій, що вимагають від їх учасників високої відповідальності, необхідно внести корективи в процес підготовки особового складу. Така підготовка має забезпечувати завчасну адаптацію воїнів до специфічних умов і службово-бойових обставин [2]. Для цього вся система морально-психологічної підготовки повинна бути зорієнтована на формування у воїнів реальних уявлень про умови, у яких вони мають діяти.

В екстремальних ситуаціях люди поведуться по-різному. У одних людей важкі і небезпечні для життя обставини викликають характерні бойові порушення, що приводять до мобілізації всіх органів почуттів, уваги, пам'яті і мислення, що сприяє цілеспрямованості й активності дій [3]. У інших людей під впливом виникнення в екстремальних ситуаціях негативних почуттів може знизуватися чутливість, сповільнюватися реакція на зовнішні подразники, порушуватися координація й усталеність рухів і дій, послаблятися увага і пам'ять. Це може знизити або поставити під загрозу результативність діяльності військовослужбовця.

Військовослужбовець, що піддався сильному впливу негативних почуттів, особливо страху, розгубленості, нерідко втрачає контроль над собою, не вживає заходів самозахисту, погано орієнтується в обстановці і може бути схильний до паніки. Страх – це почуття, що викликається дійсною небезпекою або очікуванням загибелі, страждання, болю і є однією з форм емоційної реакції. Нерідко почуття страху пов'язане з невідомістю навколишнього оточення, власною слабкістю, очікуванням нападу. Водночас почуття страху – це своєрідна система попередження про небезпеку, що сигналізує про необхідність уживання заходів для усунення загрози життю [5].

Емоційна реакція людини на ту або іншу небезпеку залежить багато в чому від її волі, внутрішньої зібраності, уміння побороти інстинкт самозбереження. Якщо навчитися придушувати і контролювати страх, то він перетвориться на своєрідний каталізатор енергії і рішучості. Відчувши небезпеку, мозок починає міркувати швидше, під впливом цього гострішими стають зір та слух, а м'язи немов наливаються невідомою силою. Однак варто

лише піддатися страху, як він перетвориться на небезпечного ворога, підпорядкувавши собі усі думки і вчинки.

Піддавшись страху, людина остаточно втрачає спроможність контролювати свої дії, приймати правильні рішення. Як показують результати спостережень, в умовах загрози життю екстремальна нестійкість психіки може розвинути й у тих осіб, у яких в попередній діяльності не відзначалася психічна напруженість. Стан психічної нестійкості, що межує з неврозом, виникає в результаті астенізації нервової системи, що викликається такими чинниками [7]:

а) гігієнічними умовами несення бойової служби (незвичайні клімато-географічні умови, дискомфортні умови для відпочинку, харчування, дотримання правил особистої гігієни);

б) тривалим порушенням добового біологічного ритму, пов'язаним як із широтним переміщенням (зміна годинних поясів), так і з цілодобовим несенням служби (порушення ритму сну і діяльності);

в) постійною психоемоційною напругою, що безпосередньо пов'язана з характером службово-бойових завдань (ризик і небезпека для життя, непередбачуваність ситуації, недостатня оперативна інформація, відносна одноманітність службових обов'язків тощо).

Різке порушення звичних умов життєдіяльності військовослужбовців, безумовно, є сильним стресом для їхньої психіки й організму і вимагає від них низки пристосувальних реакцій. Слід зазначити, що стрес є неспецифічною (універсальною) відповіддю організму на будь-яку пропоновану йому вимогу. Г. Сельє розрізняє такі фази стресу (стадії компенсаторно-притосувального процесу) [7]:

1) реакція тривоги (фаза шоку), що супроводжується зниженням опору організму зовнішнім впливам;

2) стадія опору (фаза стійкості), що супроводжується притосуванням (адаптацією) організму до нових умов життєдіяльності завдяки напруженню його функціональних систем;

3) стадія виснаження, яка виникає після тривалої дії стресору, до якого організм притосувався, коли поступово виснажуються запаси адаптаційної енергії. Цей процес супроводжується порушенням узгодженості діяльності функціональних систем і виникненням хворобливих (часто незворотних) розладів.

Отже, знання цих фаз дозволяє зрозуміти процес життєдіяльності і попередити можливі його порушення. Найбільш актуальними під час прогнозування діяльності військовослужбовців в екстремальних ситуаціях є нерво-психічні розлади, що можуть призводити до важких соціальних наслідків і надзвичайних подій. До найчастіших з них варто віднести психогенні порушення – функціональні, тобто

зворотні, нервово-психічні розлади, що виникають у результаті дії гострих (короткочасних) чи тривалих (хронічних) психічних травм.

Під психічною травмою варто розуміти тільки ті негативні психічні переживання, з якими даній особистості важко чи навіть неможливо змиритися.

У виникненні різних форм психічних розладів визначену роль грають такі чинники [3]:

1) сила й особистісна значущість психічної травми, гострота і тривалість її дії;

2) конституціональні (спадкоємні і придбані) особливості реактивності нервової системи, ослаблення її перенесеними раніше захворюваннями, перевтомою тощо;

3) особливості ставлення особистості до психотравмуючої ситуації;

4) особливості самої особистості (особливості її інтелекту, здібностей, характеру, темпераменту, світогляду тощо).

Характерними для психічних розладів є такі три ознаки:

а) тимчасовий зв'язок розладу з психічною травмою (виникнення психічного розладу відразу або за деякий час після впливу психотравмуючого фактору);

б) відображення змісту психотравмуючих ситуацій у хворобливих переживаннях і наявності психологічно зрозумілого зв'язку між ними;

в) ослаблення чи припинення розладу після вирішення психотравмуючої ситуації.

Залежно від характеру психотравми й особливостей особистості, яка її переживає, можуть виникати розлади, різні за глибиною і тривалістю [2].

В екстремальних умовах діяльності внутрішніх військ найбільш імовірні різного роду невротичні реакції, що являють собою короткочасні хворобливі стани, які розвиваються під безпосереднім впливом психотравмуючого фактору й характеризуються швидкістю, малою тривалістю (від декількох годин до декількох днів). У особистості зберігаються критичні оцінки свого стану і поведінки, здатність в цілому усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Розрізняють гострі афективні і затяжні невротичні реакції. Гострі афективні реакції можуть виявлятися збудливою і депресивною формами. Для першої характерне рухове порушення цілеспрямованого характеру (хаотичні рухи, метушливість, нецілеспрямована активність). Для другої характерні ознаки загальної зовнішньої скутості, пригніченості, пасивності, байдужості до себе і світу. В обох випадках спостерігаються різко виражені вегетативно-судинні порушення у вигляді прискореного серцебиття, прискореного дихання, розширення зіниць, збліднення чи почервоління обличчя, тремтіння в руках, тілі, розладу діяльності кишечника [1].

Після закінчення гострого періоду поведінка хворого нормалізується, але залишаються прояви загальної слабості, млявості, психічної виснаженості, порушення сну й апетиту, зниженого настрою тощо. Під час реакції хворі виявляють повну чи часткову амнезію, тобто не можуть згадати те, що з ними відбулося.

Для усіх військовослужбовців у період виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах найбільш характерним є виникнення стану психоемоційної напруги, яка, як правило, не виходить за рамки фізіологічної норми загальної адаптаційної реакції [6]. Однак варто мати на увазі, що в особливих умовах діяльності саме стани психоемоційної напруги і пов'язані з ними сомато-вегетативні реакції містять у собі певну медичну та соціальну небезпеку.

Встановлено, що особливості психічного реагування пов'язані не тільки з характером екстремальної діяльності, її психотравмуючим впливом і не тільки з особистісними особливостями як такими, тобто конституційними особливостями. Значну роль відіграють також цільові установки особистості та фактор добровільності чи мобілізованості.

Спокійний розвиток подій різко змінюється природним розвитком страху за своє життя, а також сумнівами в правомірності своїх дій. Такий стан військовослужбовців можна порівняти з діяльністю космонавтів, у яких на відповідальних ділянках польоту проводиться телеметричний запис низки фізіологічних функцій, фіксується різке підвищення частоти пульсу. На основі цього психологами і медиками був зроблений висновок про те, що в умовах надзвичайних ситуацій, як правило, активізуються психічні процеси, а емоції мають стенічний характер, що є ще однією з умов переадаптації до ситуацій, у яких на людину впливає загроза для життя [4].

Особливу актуальність під час оцінки дій і поведінки особистості в екстремальних ситуаціях має і такий фактор, як її соціальний і професійний досвід. У цьому контексті важливо, щоб інші члени військових нарядів були упевнені в тому, що їхні товариші й командири (старші військових нарядів, постів) не проявлять елементів боягузтва, зрадництва інтересів служби і розгубленості в екстремальних ситуаціях. Впевненість у правильності дій командира, а також його професійний авторитет і соціальний досвід рятують військовослужбовців в екстремальних ситуаціях від болісних сумнівів і міркувань, додають впевненості в діях [5].

Особливо чітко психічна нестійкість в екстремальних умовах тривалих службових відряджень виявляється в командного складу. При постійному напруженому стані у відповідь на всілякі, навіть незначні подразники, що постійно сигналізують про небезпеку для життя, на перший план виступає занепокоєння

і тривога за підлеглих. Порушення виражається у метушливості, у можливості здійснювати тільки прості й автоматизовані акти під впливом випадкових подразників, що потрапили в поле зору. Розумові процеси при цьому уповільнюються. Здатність розуміння складних зв'язків між явищами, порушується.

Отже, екстремальні ситуації мають психотравмуючий вплив, що породжує розлади психіки військовослужбовця, порушуючи правильне сприйняття ним обстановки, а також адекватність його поведінки. Знання негативного впливу екстремальної ситуації на особистість допоможе офіцерам спрогнозувати ймовірний хід виконання службово-бойового завдання і грамотно організувати морально-психологічну підготовку підлеглих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєв С.П., Андрущенко А.О. Психологічні особливості динаміки ціннісно-смислових орієнтацій курсантів в процесі соціалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. Київ. С. 19–21.
2. Барко В.І., Смірнова О.М. Теоретичні засади визначення поняття гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України на сучасному етапі розвитку суспільства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 4 (41). С. 152–155.
3. Кучмєєв О.О. Психологічні особливості міжособистісних стосунків жінок-військовослужбовців : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2010. 20 с.
4. Калагін Ю.А. Гендерний аспект типологізації особистості військовослужбовців Збройних Сил України. *Український соціум*. 2013. No 3 (46). С. 44–53.
5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
6. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 323 с.
7. Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України : монографія / Я.В. Мацегора та ін. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2013. 326 с.